

Van Oostsanen – de eerste Hollandse Meester

Grote overzichtstentoonstelling over het leven en werk van Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533)

Amsterdams oudst bekende kunstenaar, Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1475-1533), keert na ruim vijfhonderd jaar terug naar zijn woon- en werkplaats. Voor het eerst in de geschiedenis wordt er een grote overzichtstentoonstelling gewijd aan Van Oostsanen; één van de belangrijkste Nederlandse kunstenaars uit de vroege zestiende eeuw. Kunstwerken vanuit musea over de hele wereld keren tijdelijk terug naar Nederland. De tentoonstelling *Van Oostsanen - De eerste Hollandse Meester* is opgezet als drieluik en opent op 15 maart 2014 gelijktijdig in het Amsterdam Museum, Stedelijk Museum Alkmaar en de Sint-Laurenskerk te Alkmaar.

Geheel onterecht is Jacob Cornelisz van Oostsanen vrij onbekend bij het grote publiek. Van Oostsanen was namelijk een zeer succesvolle zestiende-eeuwse kunstenaar die destijds met zijn ongekende vakmanschap en oog voor detail de basis heeft gelegd voor de latere bloei van de Hollandse schilderkunst. Niet voor niets wordt hij ook wel de 'eerste Hollandse Meester' genoemd. Ondanks dat hij feitelijk gezien niet de eerste Amsterdamse kunstenaar was, was hij wél de eerste Amsterdamse schilder en prentmaker die bij naam bekend was. Daarnaast voorzag hij met zijn productieve en multidisciplinaire familiebedrijf het hele graafschap Holland – een gebied ter grootte van de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland – van kunstwerken in uiteenlopende vormen.

Het oeuvre van Van Oostsanen is zeer gevarieerd en bestaat uit prachtige meesterwerken. De werken zijn van een hoge kwaliteit en verraden de passie en gedrevenheid van Van Oostsanen. Zijn tekenachtige schildertechniek was heel schetsmatig en nauwkeurig, waardoor zelfs de kleinste details met de grootste zorg zijn vervaardigd. Dergelijke schildertechnische perfectie is duidelijk zichtbaar op bijvoorbeeld *David en Abigail* (afb. 1). Alleen al de kleurrijke hoofdtooi van David is bijzonder indrukwekkend. Ook het borstkuras van de linker soldaat, waarin het witte paard van David wordt weerspiegeld, is een prachtig stukje ambachtelijk vakmanschap.

Deze schildertechnische perfectie geldt tevens voor *Noli me tangere* (afb. 2). Het schilderij kent een extreme detaillering; zo zijn er minieme konijntjes weergegeven zo klein als speldenknopjes en zijn alle planten identificeerbaar, dankzij Van Oostsanens precisie

Afbeelding 1: Jacob Cornelisz van Oostsanen, *David en Abigail*, ca. 1507-1508, olieverf op paneel, 87 x 67,5 cm, Staatens Museum for Kunst, Kopenhagen.

Afbeelding 2: Jacob Cornelisz van Oostsanen, *Noli me tangere*, 1507, olieverf op paneel, 54,5 x 39 cm, Staatliche Museen, Kassel.

en nauwkeurige werkwijze. Het paneel kent bovendien een enorme rijkdom aan verhalende details die de verteller in Jacob naar boven brengt. Hoewel de renaissance in de Nederlanden nog even op zich liet wachten, illustreert dit schilderij met haar gedetailleerde stofuitdrukkingen en verhalende details op doeltreffende wijze dat Jacob goed wist wat er speelde in Italië en dat hij zich op een scharnierpunt tussen de middeleeuwen en de renaissance bevond.

Een ander werk dat Van Oostsanens meesterschap goed weergeeft is de *Aanbidding van Christus*. Dit werk is het grootste enkele paneel binnen Jacobs oeuvre en tevens het vroegst geschilderde zeegezicht van de Noordelijke Nederlanden. Het schilderij is daarnaast bijzonder omdat duidelijk is wie de afgebeelde personen zijn en waarvoor het was bestemd. Het paneel werd gemaakt voor een Kartuizerklooster genaamd Sint Andries ter Zaliger Haven (dit verklaart het zeegezicht op de achtergrond aangezien Christus' geboorteplaats Bethlehem natuurlijk niet aan zee ligt). Opdrachtgeefster was Margriet Dirk

Boelenzsdr. Twee broers van Margriet, Hillebrand en Jacob, waren in het klooster Sint Andries ter Zaliger Haven ingetreden (herkenbaar op het schilderij aan hun lichte habijten met puntige kap, de kartuizerdracht). Margriet is de vrouw in de zwarte kleding en witte sluier uiterst rechts. Ze zit tegenover haar broer Vechter Dirk Boelensz. De overige personen links en rechts zijn broers en zusters van Margriet. Enkele van hen zijn te identificeren, zoals Margriets zusters Agnes en Duifje. Zij dragen bruine habijten van het Sint Luciaklooster waar ze waren ingetreden.

Margriets moeder, Margriet Claas Heijnsdr wordt gepresenteerd als de heilige Margaretha. Tegenover haar knielt haar echtgenoot Dirk Boel Henricksz. De indeling van het schilderij volgt zo het gebruikelijke patroon van dit type voorstellingen: de ouders op de belangrijkste plaats, dichtbij Christus gesitueerd, de zonen knielen achter de vader en de dochters achter de moeder. Het paneel is zo gedetailleerd en nauwkeurig uitgewerkt dat het een miniatuur op groot formaat lijkt. Dit werk is door Museo di Capodimonte te Napels, sinds 1958, niet meer uitgeleend, maar zal tijdens de tentoonstelling eenmalig in het Amsterdam Museum te zien zijn.

Afbeelding 3 Jacob Cornelisz van Oostsanen, *De geboorte van Christus met de aanbidding der herders*, 1512, olieverf op doek, 128 x 177 cm, Museo di Capodimonte, Napels

Het vakmanschap van Van Oostsanen beperkte zich niet tot alleen schilderijen. Hij vervaardigde ook, houtsneden, tekeningen en gewelfschilderingen in kerken. Daarnaast maakte Jacob ontwerpen voor gebrandschilderde glasruitjes en voor borduurwerk op liturgische gewaden. Deze ontwerpen baseerde Jacob vaak op zijn eigen houtsneden. In dat kader zijn ook de zogenaamde reuzenhoutsneden zeer bijzonder. Het was destijds een spectaculair nieuw medium, waarbij van meerdere houtblokken gedrukte bladen aan elkaar werden gemonteerd tot één ensemble. Het vroegst bekende voorbeeld hiervan is het *Marialeven* uit 1507 (afb. 3). Deze reeks bestond uit zeven verschillende prenten – waarvan er zes bewaard zijn gebleven – die tezamen een ‘papierene tapijt’ vormen. Vanwege de kwetsbaarheid van de bladen zijn de meeste exemplaren in de loop der tijd verloren gegaan. Des te uniek én bijzonder is het dat deze prachtige reeks voor de eerste keer, dankzij de welwillendheid van diverse Europese prentcollecties, in oorspronkelijke vorm zal worden tentoongesteld. Dergelijke reeksen waren als educatieve wanddecoratie bedoeld voor in kloosters, grote woonhuizen, en waarschijnlijk ook in scholen.

Afbeelding 4: Jacob Cornelisz van Oostsanen, *Marialeven* (blad 2 van de oorspronkelijk 7), 1507, houtsnede, 35 x 25,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam.

Van Oostsanen als cultureel ondernemer

Van Oostsanen stond aan het hoofd van een succesvolle werkplaats. In 1500 vestigde de Hollandse meester zich met zijn vrouw Anna in de Kalverstraat in het centrum van Amsterdam. Hij kocht er een huis, nu ter hoogte van het huidige nummer 62, en later nog het aangrenzend pand. Hierin vestigde hij zijn werkplaats. Deze werkplaats zou uitgroeien tot een groot en productief familiebedrijf waarin behalve Jacob, ook zijn zonen, zijn kleinzoon en diverse medewerkers zoals Jan van Scorel (1495-1562) emplooi vonden. De vestiging van deze werkplaats in de Kalverstraat tekende de bloei van de beeldende kunst in Amsterdam en omstreken. De werkplaats van Jacob Cornelisz bood werkgelegenheid en opleidingsmogelijkheden en was daarmee een springplank voor een latere generatie kunstenaars, waar in de tentoonstelling tevens aandacht aan wordt besteed.

In het atelier leidde Van Oostsanen zijn (klein)kinderen en zijn leerlingen zelf op. Stuk voor stuk zouden ze uitgroeien tot gerespecteerde kunstenaars in Amsterdam. Zo zou zijn zoon Dirck Jacobz (ca. 1497-1567) uitgroeien tot één van de eerste portretschilders in de Noordelijke Nederlanden. Kleinzoon Cornelis Anthonisz (ca. 1505-1553) ontwikkelde zich tot gerenommeerd schilder én als prentmaker-cartograaf. Van het Amsterdamse stadsbestuur kreeg hij rond 1538 de prestigieuze opdracht om een stadsplattegrond van Amsterdam te schilderen, dit resulteerde in de nu nog oudst bewaarde plattegrond van Amsterdam (afb. 5). Ook Jan van Scorel groeide na zijn opleiding bij Van Oostsanen uit tot een vooraanstaand kunstenaar. Na zijn leertijd in Van Oostsanens atelier vertrok hij in 1519 naar Duitsland, Karinthië, Venetië en het Heilige Land. In Rome werd hij door paus Adriaan VI

benoemd tot conservator van de pauselijke kunstcollecties. De invloeden die Van Scorel tijdens zijn reis onderging van de kunst van de klassieke oudheid en de Italiaanse renaissance, nam hij in 1524 mee naar huis. Hij inspireerde daarmee vele kunstenaars in de Noordelijke Nederlanden, waaronder zijn vroegere leermeester Van Oostsanen.

Naast teken- en schildertalent en een flinke portie ambitie beschikte Van Oostsanen ook over een zakelijk instinct. Als een echte culturele ondernemer onderhield hij een groot netwerk en bediende hij meerdere marktsegmenten. Met functionele bidprentjes richtte Van Oostsanen zich op de talloze pelgrims in Amsterdam die zich, dankzij het Mirakel van Amsterdam in 1345, massaal naar de stad begaven. Door het fabriceren van religieuze schilderijtjes focuste Van Oostsanen zich op de middenstanders en met prachtige en kostbare op maat vervaardigde meesterwerken bediende hij de elite. Het signatuur dat Jacob voor zijn prenten en schilderijen gebruikte, waarmee hij de kwaliteit van zijn werken kon waarborgen, werd – met andere initialen – ook door zijn familieleden gebruikt. Zo was het de mensen meteen duidelijk dat ze te maken hadden met een werk van dé Van Oostsanenfamilie.

Van Oostsanen mocht de kerk ook tot zijn opdrachtgevers rekenen; hij vervaardigde imposante gewelfschilderingen in veelbezochte kerken die hem roem en reputatie opleverde. De recentelijk gerestaureerde en reusachtige schildering van het *Laatste Oordeel* (1518) in de Grote Kerk Alkmaar is enorm indrukwekkend en is tijdens de tentoonstelling ook te bewonderen (afb. 6). De negen geschilderde gewelfvlakken van de koorsluiting beslaan bij elkaar bijna honderd vierkante meter en herinnerden de kerkgangers destijds aan de noodzaak van een deugdelijk leven. In de Ursulakerk van Warmenhuizen maakte Van Oostsanen eveneens prachtige schilderingen.

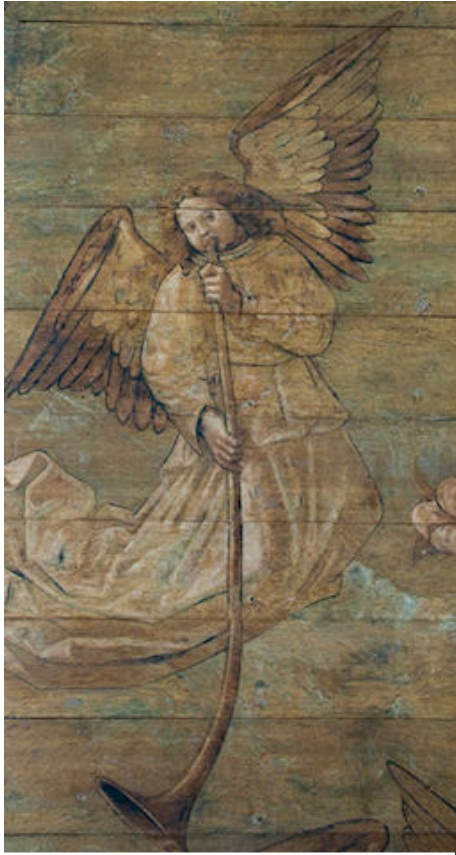
De tentoonstelling

De tentoonstelling *Van Oostsanen – Eerste Hollandse Meester* is opgezet als drieluik. Van 15 maart tot en met 29 juni 2014 vindt de tentoonstelling gelijktijdig plaats op drie locaties: in het Amsterdam Museum, het Stedelijk Museum Alkmaar en de Grote of Sint Laurenskerk te Alkmaar.

In het Amsterdam Museum staat het Amsterdam van Van Oostsanen centraal; de kunstenaar wordt in de context van zijn tijd geplaatst. In de vroege zestiende eeuw tekenden de vele kerken, kloosters én pelgrims de katholieke stad waarbij de opkomende burgerij een nieuwe machtsfactor werd. Het Mirakel van Amsterdam maakte dat de stad zou uitgroeien tot een belangrijk bedevaartsoord. In de tentoonstelling wordt daarnaast aandacht besteed aan het succesvolle atelier van Van Oostsanen en zijn clientèle, maar ook aan zijn directe nazaten Dirck Jacobsz en Cornelis Anthonisz.

Afbeelding 5: Cornelis Anthonisz, *Amsterdam in vogelvlucht*, 1538, olieverf op paneel, 116 x 159 cm, Amsterdam Museum, Amsterdam.

Afbeelding 6: Jacob Cornelisz van Oostsanen, *Het Laatste Oordeel* (detail), 1518, gewelfschildering, Grote of Sint Laurenskerk, Alkmaar.

Ondanks dat Van Oostsanen in Amsterdam woonde, heeft hij voor verschillende Alkmaarse opdrachtgevers gewerkt en de gewelfschildering in de Grote Kerk Alkmaar gemaakt; hij had dus ook een band met Alkmaar. In Stedelijk Museum Alkmaar wordt aandacht besteed aan het oeuvre van de meester. Er wordt een (kunst)historisch overzicht gecreëerd van het leven en werk van Van Oostsanen aan de hand van schilderijen, tekeningen, glasruitjes en andere bijzondere objecten. De werken zijn stuk voor stuk prachtig en vertellen ieder hun eigen verhaal. Het is bovendien bijzonder dat deze werken, die eeuwenlang verspreid zijn geweest over collecties wereldwijd, nu voor het eerst herenigd zullen worden op Nederlandse bodem. Zelden of nooit getoonde objecten worden getoond bij uitzondering en in een unieke samenstelling.

In de Grote Kerk Alkmaar is tot slot de enorme gewelfschildering van Van Oostsanen te bewonderen. Op het houten gewelf in het kerkkoor is een imposante schildering van *Het Laatste Oordeel* uit circa 1519 te bewonderen. De gewelfschildering van bijna honderd vierkante meter groot is bijzonder indrukwekkend dankzij de vele verhalende elementen, prachtige details en schitterende kleuren. Het vormt een letterlijk hoogtepunt binnen het oeuvre van Van Oostsanen.

Als verbindende schakel tussen de locaties zijn auto-, fiets- en wandelroutes uitgezet, voerend langs belangrijke plekken uit Jacobs leven. Speciaal voor de tentoonstelling zijn in samenwerking met de ANWB drie routes ontwikkeld die door bijzondere plekken uit het middeleeuwse Noord-Holland gaan: het land van Jacob. Gedurende de tentoonstelling zijn de routes op de website (www.vanoostsanen.nl) en via de ANWB gratis te downloaden.